

УДК 351.74(477)(075)

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ**Мукоїда Руслан Вікторович,**

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри оперативно-розшукової діяльності
факультету підготовки фахівців підрозділів кримінальної міліції
(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна)

В статті здійснений аналіз правових засад та практики застосування спеціальних засобів працівниками органів внутрішніх справ України. Розглянута комплексна (міжгалузева) природа правового регулювання зазначеної сфери, а також правові підстави, що виключають кримінальну відповідальність працівників ОВС при застосування ними зброї та спеціальних засобів. З'ясовано, що під час реалізації покладених на неї завдань міліція має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю у випадках і порядку, передбачених чинним законодавством України.

Досліджуються актуальні проблеми, пов'язані із захистом життя і здоров'я правоохоронців, які постійно піддаються впливу низки небезпечних факторів від злочинних посягань.

Проаналізовано нормативні акти, що регулюють обіг спеціальних засобів, виявлено недоліки у сфері нормативного забезпечення такого обігу та запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: безпека, фізична сила, спеціальні засоби, зброя, правові підстави.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ СРЕДСТВ**Мукоида Руслан Викторович,**

кандидат юридических наук, доцент,
заместитель начальника кафедры оперативно-розыскной деятельности факультета
подготовки специалистов для подразделений криминальной милиции
(Одесский государственный университет внутренних дел,
г. Одесса, Украина)

В статье осуществлен анализ правовых основ и практики применения специальных средств работниками органов внутренних дел Украины. Рассмотрена комплексная (межотраслевая) природа правового регулирования указанной сферы, а также правовые основания, исключающие уголовную ответственность сотрудников ОВД при применении ими оружия и специальных средств. Выяснено, что при реализации возложенных на нее задач милиция имеет право применять меры физического воздействия, специальные средства и огнестрельное оружие в случаях и порядке, предусмотренных действующим законодательством Украины.

Исследуются актуальные проблемы, связанные с защитой жизни и здоровья правоохранителей, которые постоянно подвергаются воздействию ряда опасных факторов.

Проанализированы нормативные акты, регулирующие оборот специальных средств, выявлены недостатки в сфере нормативного обеспечения такого обращения и предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: безопасность, физическая сила, специальные средства, оружие, правовые основания.

LEGAL BASIS OF SPECIAL VEHICLES

Mucoida Ruslan Viktorovich,

candidate of legal Sciences, associate Professor,
the Deputy chief of Department operatively-search activity of the faculty
of training specialists for subdivisions of criminal militia
(Odessa State University of Internal Affairs,
Odessa, Ukraine)

In the article the analysis of legal principles and practice of special means employees of internal affairs of Ukraine. Considered integrated (cross-sectoral) nature of legal regulation of this area, as well as the legal basis for excluding criminal responsibility of police officers in their use of weapons and special means. It was found that during the implementation of its tasks, the police have the right to apply measures of physical restraint, special means and firearms in cases and order stipulated by the current legislation of Ukraine.

Investigates topical issues related to the protection of life and health of police officers who are constantly exposed to a number of hazards from criminal attacks.

Analyzed normative acts regulating the circulation of vehicles spetsialnyh revealed shortcomings in the regulatory support of the turnover and the ways of their podolannya.

Key words: security, physical strength, special tools, weapons, legal basis.

У ст. 27 Конституції визначено одним з найважливіших обов'язків держав – захист життя людини, що визнано найвищою соціальною цінністю. Для виконання покладених на неї обов'язків держава зобов'язала правоохоронні органи забезпечувати виконання цих конституційних положень і надала їм право, як крайній захід, вживати заходів адміністративного припинення, до яких входить також застосування спеціальних засобів. Поряд з цим у ст. 55 Конституції України зазначено: «Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань». До них також можна віднести використання спеціальних засобів самооборони. Оскільки застосування цих засобів обмежує права і свободи людей, на яких і воно спрямоване, вони є джерелами підвищеної небезпеки, то їх обіг має чітко регламентуватися.

Застосування зброї та спеціальних засобів працівниками ОВС представляє собою особливий вид примусових заходів, який включає в себе безпосереднє використання вражаючих властивостей даних предметів і спрямований, перш за все, на припинення протиправних дій, що становлять велику суспільну небезпеку. Це, зазвичай, приводить до суттєвого обмеження прав та інтересів людини, які охороняються як міжнародним правом, так і національним законодавством будь-якої демократичної держави. Необхідність ретельної регламентації та недосконалість правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ України, у тому числі при виникненні особливих обставин чи надзвичайних умов, обумовлює потребу у поглибленні наукових досліджень зазначеної сфери. Окремі аспекти застосування зброї та спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів, у тому числі ОВС, досліджували такі вітчизняні та закордонні автори, як: П. Д. Біленчук, А. Д. Благов, В. А. Гуменюк, А. А. Долгополов, Д. А. Корецький, А. В. Корнієць, А. В. Кофанов, І. А. Кузнецова, О. М. Піджаренко, О. Ф. Сулява, М. П. Федоров, О. С. Фролов та інші.

Однак, незважаючи на наявність ряду досліджень, до сьогодні комплексно не вивчені правові засади застосування таких примусових заходів. Водночас, розробка

зазначеної проблеми має велике значення для розвитку України як демократичної правової держави.

Одним з органів, діяльність якого спрямовано на захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, природного середовища, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, є міліція.

У процесі реалізації покладених на неї завдань міліція має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю у випадках і порядку, передбачених чинним законодавством України.

Надзвичайної актуальності набувають проблеми, пов'язані із захистом життя і здоров'я правоохоронців, які постійно піддаються впливу низки небезпечних факторів від злочинних посягань.

Втрати особового складу ОВС (загибель, поранення, травмування, професійні захворювання) можуть виникати не лише як наслідок дій злочинців, а й в разі необачності, неузгодженості та невдало спланованих дій працівників ОВС, учасників охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, попередження й припинення злочинів та інших правопорушень. Такі та інші небезпечні фактори також можуть бути викликані недотриманням заходів особистої безпеки, незнанням специфіки виниклої ситуації та протидії їй за рахунок слабкої професійної підготовки працівників міліції.

Аналіз практичної діяльності міліції свідчить про те, що найчастіше спеціальні засоби застосовуються з метою затримання і конвоювання правопорушників, захисту громадян і самозахисту працівників міліції і для припинення опору.

Правове регулювання діяльності ОВС щодо застосування зброї та спеціальних засобів здійснюється певною системою законодавства, яка складається із значної кількості нормативних актів. Загальні основи правовідносин, що виникають у досліджуваній нами сфері, містяться в Конституції України. Безперечним є дотримання основних конституційних прав, свобод людини та громадянина, які закріплені в II розділу Конституції України, зокрема норм, що захищають життя та здоров'я людини (стаття 27), її гідність (стаття 28), особисту недоторканність та недоторканність житла (статті 29, 30) та інші [1]. Відповідно до ст. 92 Конституції України правовий режим власності в державі, а також основи національної безпеки і забезпечення громадського порядку визначається лише законами України [1]. Незважаючи на ці однозначні конституційні норми, в країні досі часу питання набуття права власності на спеціальні засоби самозахисту, особливості їх зберігання, користування ними, спадкування та відчуження регулюються в основному підзаконними нормативними актами, насамперед відомчими інструкціями МВС України.

Основним законодавчим актом, що регулює порядок застосування зброї та спеціальних засобів, є Закон України «Про міліцію» [2]. Окремі дослідники також зазначають ще два акта, норми яких встановлюють застосування працівниками ОВС зазначеного виду примусу – це Закон України «Про попереднє ув'язнення», а також Кримінально-виконавчий кодекс України.

Регулювання повноважень працівників ОВС щодо застосування заходів фізичного примусу, за думкою авторів, здійснюється виключно або переважно вказаними законами. Решта ж законів є такими, що містять бланкетні норми, які відсилають до вищезазначених трьох нормативних актів [5, с. 33–34]. Треба погодитися з О.В. Котляр, що така позиція не відповідає реаліям сьогодення, адже ні Закон України «Про попереднє ув'язнення», а ні Кримінально-виконавчий кодекс України жодним чином не регламентують діяльність ОВС [3, 501].

Виконання службових обов'язків працівниками ОВС пов'язане з реальною загрозою їхньому життю та здоров'ю. У кожній спеціальній операції, а також при повсякденному

несенні служби, особовому складу органів внутрішніх справ доводиться діяти в обстановці реальної небезпеки.

З метою захисту життя і здоров'я співробітників органів внутрішніх справ для попередження і припинення правопорушень, захисту прав і законних інтересів громадян, а також позбавлення можливості злочинців вести активні дії розроблені і успішно застосовуються спеціальні технічні засоби захисту особового складу та забезпечення спеціальних операцій, які одержали назву спеціальні засоби.

Спеціальні засоби – це дозволені для використання пристрої, прилади і предмети, що застосовують для захисту громадян та особового складу ОВС під час проведення спеціальних операцій щодо охорони громадського порядку та при виконанні службових обов'язків з метою зменшення або уникнення проникаючої чи іншої дії вражаючих елементів (факторів), локалізації або обмеження дій правопорушників [4, 19].

Спеціальні засоби застосовуються у випадках, коли були використані та не дали бажаних результатів усі інші форми діяння, які було застосовано раніше.

Підстави застосування містяться у с. 14 Закону України «Про міліцію».

Спеціальні засоби застосовуються:

а) для захисту громадян і самозахисту працівника міліції від нападу та інших дій, що створюють загрозу їхньому життю або здоров'ю.

б) для припинення масових безпорядків і групових порушень громадського порядку;

в) для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби, незалежно від їх належності, або їх звільнення у разі захоплення;

г) для затримання й супроводу до міліції або іншого службового приміщення осіб, які вчинили правопорушення, а також для конвоювання і утримання осіб, затриманих і підданих арешту, взятих під варту, якщо зазначені вище особи чинять опір працівникам міліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоду оточуючим або собі;

д) для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення груп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльність населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей;

є) для припинення опору працівникові міліції та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки по охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю;

ж) для звільнення заручників.

Окремо треба зупинитися на випадках коли забороняється застосування спеціальних засобів:

а) до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що реально загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору;

б) у приміщеннях і на земельних ділянках, які закріплені за дипломатичними, консульськими та іншими представництвами іноземних держав, за винятком випадків, коли від глави дипломатичного або глави іншого відповідного представництва надійде прохання застосовувати вказані засоби проти правопорушників;

в) у приміщеннях або на виробництвах, пов'язаних з виготовленням вибухових чи легкозаймистих речовин, у дитячих і лікувальних закладах.

Що стосується правових засад застосування спеціальних засобів то вони складаються з законодавчих актів, які регулюють діяльність органів, яким надане право на їх застосування. Правову основу застосування спеціальних технічних засобів в діяльності органів

внутрішніх справ складає система правових норм і підзаконних нормативних актів, які визначають допустимість або регламентують порядок і умови їх використання.

Враховуючи різноманітність джерел права, в яких регулюється здійснення ОРД, її правову регламентацію складають:

- окремі норми Конституції України;
- закони України (Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», інші закони України);
- підзаконні нормативно-правові акти центральних органів державної влади (укази і розпорядження Президенту України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України);
- відомчі нормативні акти (накази МВС України), а також міжвідомчі накази державних органів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність);
- міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною.

Ці законодавчі акти можна поділити на дві групи. По-перше це нормативно-правові акти які регламентують порядок застосування спеціальних засобів, по-друге нормативно-правові акти, які стосуються обігу спеціальних засобів.

Згідно з п. 30 ст. 11 Закону України «Про міліцію» працівники міліції мають право зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби.

У ст. 12 цього закону встановлено умови та межі застосування спеціальних засобів, а в ст. 14 – правові підстави застосування спеціальних засобів.

Необхідно зазначити, що аналогічні норми щодо застосування спеціальних засобів містяться у наступних законах, які регламентують діяльність інших правоохоронних органів України.

Так, це Закони України:

- «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» (ст. 9);
- «Про попереднє ув'язнення» (ст. 18);
- «Про електроенергетику» (ст. 19);
- «Про тваринний світ» (ст. 60);
- «Про природно-заповідний фонд» (ст. 61);
- «Про Прикордонні війська України» (ст. 8);
- «Про Службу безпеки України» (ст. 26);
- «Про розвідувальні органи України» (ст. 19);
- «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» (п. 21-24);
- «Про Статут Гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України» (п. 60, 61);
- «Про боротьбу з тероризмом» (ст. 13)

До нормативних актів, прийнятих урядом з питань застосування спецзасобів, належать затверджені постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49 «Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Українській РСР» із змінами та доповненнями. У них, по-перше, встановлюється єдиний для України перелік спеціальних засобів, дозволених до застосування органами внутрішніх справ та іншими правоохоронними органами, а по-друге, визначається процесуальний порядок цього застосування.

Що стосується обігу спеціальних засобів, то єдиного нормативно-правового акту, який би врегулював ці питання не існує. Окремі аспекти регулювання обігу в Україні спеціальних засобів регламентуються Цивільним кодексом України та Законом України «Про власність» (щодо закріплення права власності на спеціальні засоби), Митним кодексом України (щодо експорту, імпорту, ввезення, транзитного перевезення та вивезення з території України майна, у тому числі спеціальних засобів), Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (щодо встановлення ліцензування

діяльності з виробництва спеціальних засобів, заряджених речовинами слезоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продажу), Кодексом України про адміністративні правопорушення (щодо встановлення адміністративної відповідальності за порушення порядку розробки, виготовлення, реалізації спеціальних засобів, порядку їх купівлі, реєстрації та обліку, а також правил застосування).

Решта нормативних актів, що регулюють обіг спеціальних засобів, – це підзаконні нормативно-правові акти, серед яких: Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. № 2471-12 «Про право власності на окремі види майна»; Положення про дозвільну систему, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576; Положення про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами слезоточивої та дратівної дії, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1993 р. № 706.

Цими нормативними документами встановлено особливий порядок виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, обліку і використання, у тому числі спеціальних засобів, правова основа та порядок видачі дозволів на спеціальні засоби, відповідальність за їх порушення.

Крім того, існує велика кількість відомчих нормативних актів у сфері обігу спеціальних засобів: Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва спеціальних засобів, заряджених речовинами слезоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продажу, затверджені спільним наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва та МВС від 21 березня 2001 р. № 53/213, якими встановлюються організаційні, технологічні, режимні та особливі вимоги провадження господарської діяльності з виробництва спеціальних засобів, заряджених речовинами слезоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продажу;

Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом МВС від 21 серпня 1998 р. № 622.

Наказ МВС від 18 жовтня 1993 р. № 642 «Про заходи щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1993 р. № 706 «Про затвердження Положення про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами слезоточивої та дратівної дії», якими визначається процесуальний механізм проведення дозвільної діяльності, зокрема на пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, спеціальних засобів, заряджених речовинами слезоточивої та дратівної дії» та ряд інших.

Як бачимо, процес обігу спеціальних засобів здебільшого регулюється підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема рядом наказів МВС України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про міліцію»: від 20.12.1990 р. // ВВР України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
3. Котляр О. В. Правові основи застосування зброї та спеціальних засобів працівниками ОВС / О. В. Котляр // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 501–506. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11kovczp.pdf>

4. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ : навч. посіб. / Р. В. Мукоїда, А. О. Шелехов / за заг. ред. С. В. Кузніченка. – Одеса : ОДУВС, 2013. – 134 с.

5. Фролов О. С. Застосування сили у внутрішніх справах держави : підстави, алгоритм, принципи, межі : монографія / О. С. Фролов. – Запоріжжя : ЗЮІ МВС України, 2007. – 191 с.